

Transcendentalfilosofi eller fundamentalfilosofi?

af Torben Munksgaard

Kants begreb om de transcendentale kategorier forudsætter et særligt skel mellem en *Ding-für-mich* og en *Ding-an-sich*. Det er klart, at hvis vi forud for vores erkendelse sætter en verden, som er uerkendbar, eller som er erkendelsens grænse, så kan vi tale om en distinktion mellem det for vores erkendelse foreliggende og det, som er årsag hertil eller går forud herfor. Og videre kan vi derfor betragte de generelle eller kategoriale træk ved det i vores erkendelse indeholdte – det, som Kant gør i sin Kritik, sin undersøgelse. På baggrund heraf når han frem til det transcendentale, dvs. det, som går forud for vores erkendelse, og det, som betinger vores erkendelses form. Sådanne transcendentale kategorier er ganske vist generelle træk ved vores virkelighed, men de er netop transcendentale, fordi de er træk ved *vores* virkelighed. De knytter sig til *das Ding für mich*, men udsiger intet om *das Ding an sich*. Således i hvert fald hos Kant.

Der findes tidligere udlægninger af begrebet om det transcendentale, hos eksempelvis skolastikerne, som er noget anderledes end den hos Kant anvendte. Men begrebet om en transcendentalfilosofi er især blevet knyttet til Kants anvendelse og forbindes i høj grad med en filosofi om vores tænknings modi. Men derfor bliver det erkendelsesteoretiske omverdensproblem en næsten naturlig følge af transcendentalfilosofien, idet man på baggrund af et skel mellem vores erkendelse og en uerkendbar virkelighed kan spørge til vores erkendelses gyldighed og mulighed.

Hos den danske filosof Peter Zinkernagel (f. 1921)¹ foreligger imidlertid intet skel mellem vores sprogs/vores tænknings betingelser og virkelighedens betingelser. Det er ikke sådan, at vi i vores tænkning forudsætter, at der er en nødvendig relation mellem person og krop, mens der i en eller anden uerkendbar virkelighed, som er årsag til vores erkendelse, ikke er en nødvendig relation mellem person og krop. For det første er en krop (eller en person) ikke principiel uerkendbar. Hvis den var dette, ville vi ikke kalde den en krop. For det andet, hvis relationen mellem person og krop *i virkeligheden* ikke var nødvendig, ville hele tingsbegrebet måtte ændres ifølge Zinkernagel. Jeg skal her hverken understøtte eller modargumentere Zinkernagels synspunkt, men blot understrege, at det er misvisende at benævne dette synspunkt transcendentalfilosofi, idet

hans filosofi ikke kun handler om betingelser for tænkning, men om betingelser for virkelighed som sådan. At kalde det en metafysik i stedet for en erkendelsesteori er også en dårlig idé, idet det på mange måder forudsætter det traditionelle skel mellem subjekt og objekt. På den anden side er her ej heller tale om sprogidealisme – sproget er ikke betingende for, hvorledes virkeligheden er beskaffen. Den eneste fornuftige betegnelse jeg kan pege på, er betegnelsen *Fundamentalfilosofi*². Heri er indeholdt Zinkernagels idé om sprogreglernes grundlagsstatus i forhold til en hvilken som helst filosofisk eller videnskabelig disciplin. Men hvorfor er dette ikke sprogidealisme ifølge Zinkernagel?

Sproget handler om virkeligheden, men selv om sproget kan være sandt eller falsk og på baggrund heraf kan udsige noget – eller ingenting – om virkeligheden, kan det ligeledes være meningsfuldt eller meningsløst. Det er imidlertid ikke alene sprogets egen syntaks eller alene den formelle logik (den, som først blev ekspliceret af Aristoteles), der afgør dette forhold. Det er en syntaks³, som sproget har til fælles med virkeligheden⁴, uden at sproget er bestemmende for denne syntaks. Betingelser for beskrivelse er betingelser, som går forud for sproget, og som sproget derfor ikke determinerer – det gør virkelighedens beskaffenhed derimod. Det centrale begreb hos Zinkernagel er begrebet 'Virkelighed'. Det er der desværre alt for få af dem, der har beskæftiget sig med Zinkernagel, som har gjort opmærksom på. De fleste uddyber de konkrete sprogregler og diskuterer i forlængelse heraf sprog-virkelighedsforhold. 'Virkelighed' går forud for vores erkendelse i den forstand, at begrebet omhandler noget ikke-sprogligt, som betinger sprogets

¹ Zinkernagels filosofi fremgår af artikler i forskellige tidsskrifter samt hans to værker, "Omverdensproblemet", G.E.C. Gad 1957 (engelsk oversættelse: "Conditions for Description", Routledge & Kegan Paul 1962) og "Virkelighed", Munksgaard 1988.

² Man kunne som Søren Harnow Klausen gør i sin artikel "Dansk transcendentalfilosofi: en kritik", Refleks nr. 25, pp. 26-43, kalde retningen dansk transcendentalfilosofi og hermed indikere, at den afviger fra den traditionelle retning. Det er selvfølgelig ikke af større betydning, hvad man kalder retningen – min pointe er at fremhæve denne retnings divergens i forhold til den traditionelle transcendentalfilosofiske skole og på den baggrund forebygge misforståelser. At jeg foretrækker 'fundamentalfilosofi', skyldes, at såvel Zinkernagel som David Favrhøldt opererer med begrebet 'fundamentale begreber' i forbindelse med betingelser for beskrivelse.

³ Jeg anvender her termen 'syntaks' i en lidt bredere betydning end traditionelt inden for formel logik. Men det er vigtigt at påpege, at de forhold, der her afgør meningsfuldhed, ikke er semantiske i den forstand, at de er sande eller falske. Sprogreglerne kan ikke erklæres for sande eller falske – de er ikke udsagns- eller prædikatslogiske domme, selv om de selvfølgelig 'korresponderer' med den formelle logiks grundprincipper i et logisk, syntaktisk system: Et finit eller infinit antal betingelser for beskrivelse. Erfaringer gjort inden for eksempelvis intuitionistisk logik opfordrer til, at man undersøger den divalente logiks grundprincippers modallogiske status nærmere. Undertegnede mistænker sprogreglernes nødvendighed for særligt grundlæggende i forhold til intuitionistisk logik, idet at selv om det udelukkede tredjes princip ikke gælder, må man stadig antage, at en person, der ytrer noget vrøvl, har en krop.

⁴ Denne syntaks omfatter også den formelle logik, men det er i denne sammenhæng irrelevant, idet den formelle logik traditionelt set er karakteriseret ved ikke at udsige noget om eksistens og meningsfulde sammenhænge mellem eksisterende størrelser, kun nødvendige (ikke tilstrækkelige) betingelser for, hvorledes forskellige størrelser kan relateres. Eller som Zinkernagel udtrykker det: Den formelle logik forhindrer ikke absurde påstande, såsom 'Rundetårn er højere end det høje C'.

meningsfuldhed. En sprogidealisme er derfor ikke en konsekvens af det afhængighedsforhold, der eksisterer mellem sproget og virkeligheden. Her skal det anføres, at 'virkeligheden' ikke er det samme som 'Virkelighed' – førstnævnte er en delmængde af sidstnævnte. Jeg vil senere publicere en artikel, hvor jeg bl.a. forsøger at vise sammenhængen mellem moderne modallogik og Zinkernagels virkelighedsbegreb – her skal blot nævnes, at der er rimelighed i at betragte 'Virkelighed' som mængden af mulige verdener i forhold til såvel formel som informel logik.

Accepterer vi dette, bliver det nu muligt at forstå diskussionen omhandlende sproget og virkeligheden i et nyt lys. Vi bliver i forlængelse heraf nemlig nødt til at afgøre, om noget er muligt eller ej. En sådan mulighedsteori kan bero på abduction, på meningsfuldhed eller på nødvendighed. Zinkernagel vil benægte førstnævnte: At en mulig verden kvalificeres som den mest/bedst mulige eliminerer betydningen af begrebet 'mulighed' inden for såvel formel som informel logik. Jeg skal bemærke, at selv om man er tilhænger af en abductionsteori, er Zinkernagel stadig anvendelig i forhold hertil, idet han på visse punkter forklarer nogle lokale forhold om nødvendige betingelser for meningsfuldhed, inden for f.eks. moderne fysik. Men altså: Hos Zinkernagel drejer det sig om, at en mulighedsteori omfatter både meningsfuldhed og nødvendighed. Eller rettere: De nødvendige betingelser, der betinger det mulige, afsløres af dets meningsfuldhed i forhold til vores erkendelse. Men er vi så ikke blot nået frem til en art meningsidealisme? Da må vi imidlertid bemærke, at jeg skrev 'afsløres' og ikke 'afgøres' – nødvendighedsforholdet er omvendt i forhold til vores erkendelse: Vi kan erkende noget, fordi det er muligt; noget er ikke muligt som konsekvens af, at vi kan erkende det. Men vil omverdenen ikke kunne erkendes anderledes, end den rent faktisk tager sig ud. Med andre ord: Der kan tænkes flere mulige verdener – hvilken er den rigtige? Ja, det er klart – men Zinkernagels teori udsiger intet om kontingente forhold, kun om nødvendige forhold. Derfor er Favrhøldts teori om en direkte, kritisk realisme⁵ måske et positivt svar på spørgsmålet om virkelighedens faktiske beskaffenhed. Men der er al mulig grund til skepsis over for en erkendelsesteori, der forsøger sig med et sådant projekt. Vi er ofre for illusioner, hallucinationer og drømme – faren er, at vi med en positiv erkendelsesteori afskaffer muligheden for at drømme. Zinkernagel taler i sin erkendelsesteori kun om de restriktioner, der begrænser os inden for 'Virkelighed' – altså om de betingelser, der gør det muligt

⁵ Først formuleret i David Favrhøldt: "Erkendelsesteori. Problemer, Argumenter, Løsninger", Odense Universitetsforlag 1994, pp. 150-157; sidenhen uddybet i David Favrhøldt: "Filosofisk Codex. Om begrundelsen af den menneskelige erkendelse", Gyldendal 1999, pp. 306-315. Favrhøldt vil muligvis benægte, at hans teori omhandler virkelighedens positive beskaffenhed, men jeg ser her hans direkte, kritiske realisme i sammenhæng med hans begreb om vores handlingsmæssige tilgang til omverdenen (H-erkendelse), hvor han i "Filosofisk Codex" taler om dømmekraften som udgangspunkt for at handle i forhold til en bestemt, faktisk omverden.

for os at forstå noget som helst. Når han siger person, kan det udmærket være en person i en drøm, men denne person må nødvendigvis have en krop, og denne krop må nødvendigvis qua at være en ting kunne ændre vores handlingsmuligheder. Zinkernagel siger på intet tidspunkt, at jeg ikke en dag vågner op og erkender, at flere af mine oplevelser er drømme (hvilket jeg ofte gør). Han siger blot, at jeg ikke en dag vågner op og erkender, at jeg alligevel ikke har en krop.

Spørgsmålet er nu: Hvorledes konstituerer virkelighedens syntaks sproget? Eller med andre ord: Hvordan kan vi afgøre, om noget er meningsfuldt eller ej? Men dette spørgsmål er et ganske andet end det, som Kant støder ind i – kritikken af Kant handler om, hvorledes vi når ud over de transcendentale betingelser; hos Zinkernagel er problemet, hvorledes sprogets fundament – 'Virkelighed' – valideres inden for tænkningens grænser. Nogle vil måske mene, at det her ligeledes drejer sig om at erkende virkeligheden uafhængigt af disse betingelser for at spore en kohærens som grundlag for en meningsteori. Men spørgsmålet er, om ikke vi overser noget. Måske vi overser, at fundamentet for vores sprog er noget andet end sprog, men at vi har adgang til dette fundament via vores sprog. Det kan muligvis indvendes, at vi p.t. ikke finder en fyldestgørende meningsteori hos fundamentalfilosofferne. Men vi finder antydninger. Vi henvises gennem eksempler og analogier til noget, som ganske vist kun implicit oplyser os om vores erkendelses og vores forståelses fundament. Men vi har en adgang til fundamentet, til størrelsen 'Virkelighed' gennem nogle sammenhænge, som grunder i dette for vores virkelighed helt basale – således er fundamentalfilosofien en filosofi om fundamentet for virkelighed, det fundament, som betinger vores sprogs meningsfuldhed, vores logiks anvendelighed og vores virkeligheds Virkelighed.